मम पुस्तकम्

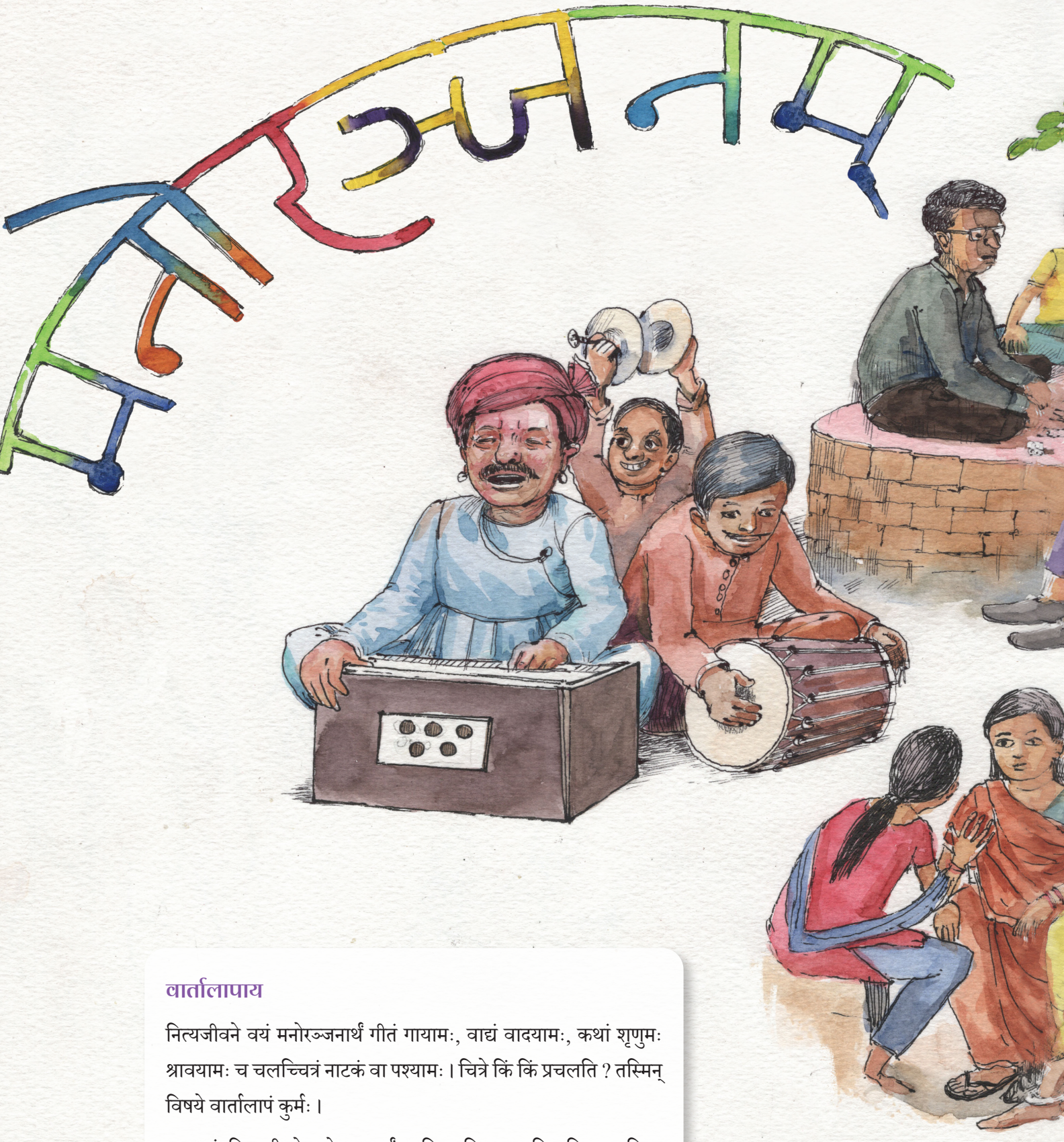
नाम - _____

पत्र-सङ्केतः - _____

_____

चल-दूरवाणी-सङ्ख्या - _____

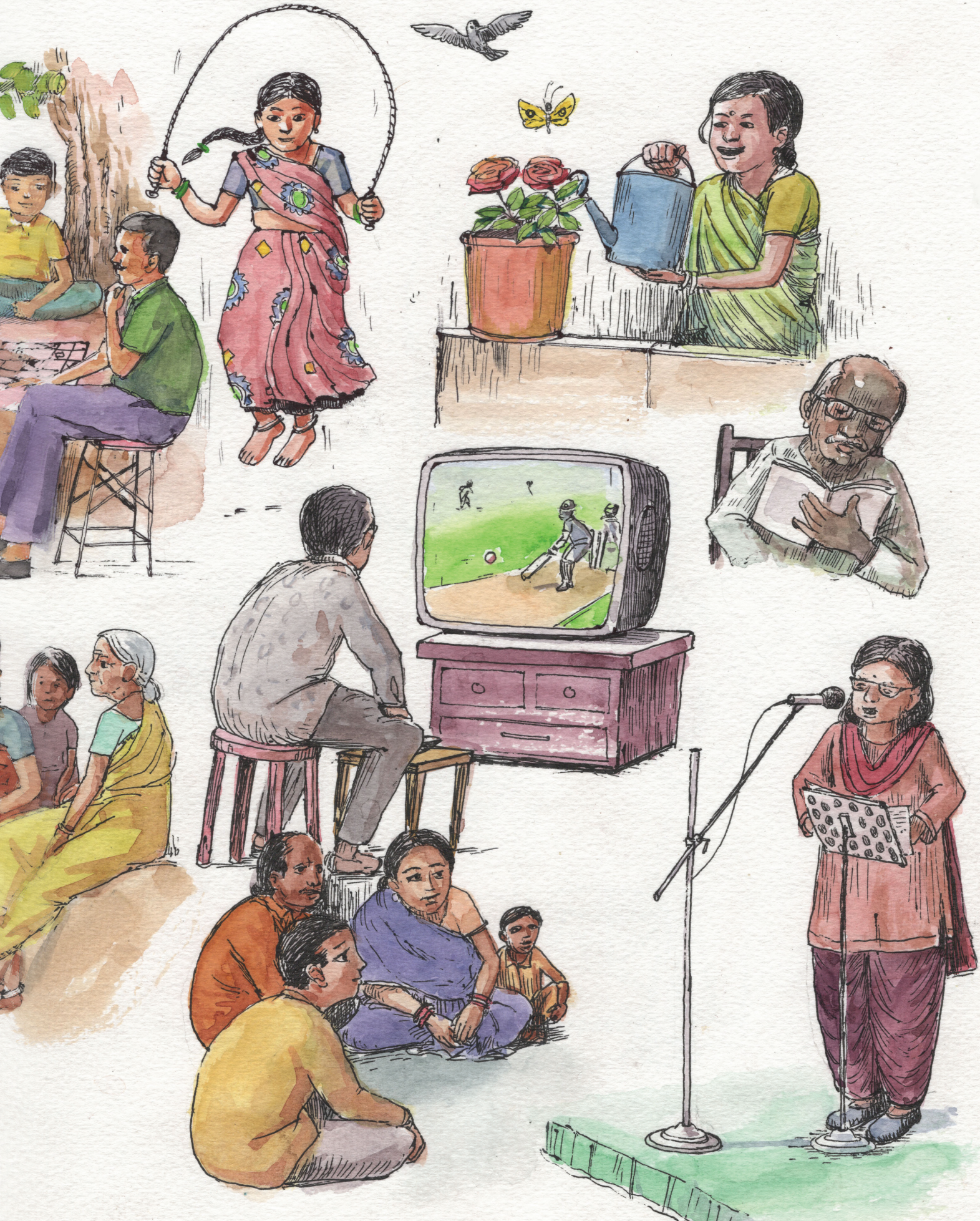
मनोरञ्जनम्

वार्तालापाय

नित्यजीवने वयं मनोरञ्जनार्थं गीतं गायामः, वाद्यं वादयामः, कथां शृणुमः श्रावयामः च चलच्चित्रं नाटकं वा पश्यामः । चित्रे किं किं प्रचलति ? तस्मिन् विषये वार्तालापं कुर्मः ।

अस्माकं नित्यजीवने मनोरञ्जनार्थं कानि कानि साधनानि सन्ति ? अस्मिन् विषये अपि सम्भाषणं कुर्मः । चित्रे तेषु वस्तुषु गोलं कुर्मः ।

११ मनोरञ्जनम्

वयं ज्ञास्यामः

- त्रिकोणः, वर्गः, आयतम्, वृत्तम् इत्यादीनाम् आकृतीनां परिचयम्।
- आकृतीनां सङ्ख्यानां च अनुक्रमस्य ज्ञानम्।

निःशुल्कम् एव

कदाचित् भिक्षुलालः नारिकेलं खादितुम् इष्टवान्, परन्तु गृहे एकम् अपि नारिकेलं न आसीत्।
"अहो! मया इदानीं विपणिः गन्तव्या भविष्यति" इति सः पत्नीं लाभिकां वदति।
तदा लाभिका वदति - "यदि भोक्तव्यं तर्हि गन्तव्यम् एव।"
पुनः भिक्षुलालः वदति - "धनस्य व्ययः करणीयः भविष्यति भोः !"
लाभिका पुनः वदति - "आम्, धनस्य तु व्ययः करणीयः भविष्यति एव।"

भिक्षुलालः किञ्चित् कृपणः आसीत्। परन्तु नारिकेलं खादितुं मनसि लालसा अपि आसीत्।

सः लाभिकाम् उक्तवान् – "अस्तु, अहं विपणिं गत्वा आगमिष्यामि"।

भिक्षुलालः विपणिं प्रति प्रस्थितः।

विपणौ जनाः स्वकार्ये संलग्नाः आसन्।

भिक्षुलालः पश्यन् पृच्छन् च नारिकेल-विक्रेतुः समीपं प्राप्तवान्।

"भोः नारिकेल-विक्रेतः! नारिकेलस्य मूल्यं किम् ?" इति पृच्छति।

नारिकेलविक्रेता वदति – "केवलं, रूप्यक-द्वयम् एव तात !"

भिक्षुलालः नेत्रं विस्तार्य उक्तवान् – "रूप्यकद्वयम्! इदं मूल्यम् अत्यधिकम् अस्ति, एकेन रूप्यकेण ददातु"।

नारिकेल-विक्रेता वदति – "नैव नैव भोः!"

भिक्षुलालः प्रलपन् वदति – "तर्हि वदतु एकेन रूप्यकेण कुत्र प्राप्नोमि?"

तदा नारिकेल-विक्रेता वदति – "इतः किञ्चित् दूरे एकः महाहट्टः अस्ति, प्रायः तत्र स्यात्।"

भिक्षुलालः महाहट्टं गच्छति। महाहट्टे जनानाम् उच्च-ध्वनिः गुञ्जति स्म।

भिक्षुलालः ललाटस्य स्वेदस्य प्रोञ्छनं कृत्वा इतस्ततः पश्यति।

अनन्तरं नारिकेल-विक्रेतारं पृच्छति – "अयि भोः! एकस्य नारिकेलस्य किं मूल्यम्?"

"केवलम् एकं रूप्यकं तात!" इति नारिकेल-विक्रेता वदति।

भिक्षुलालः वदति – "अहम् अतीव दूरात् आगतः अस्मि, अतः पञ्चाशत् पणांशाः पर्याप्ताः।"

नारिकेल-विक्रेता स्पष्टरूपेण निराकृत्य वदति – "नौकाघट्टं गच्छतु, प्रायः तत्र भवान् पञ्चाशत्-पणांशैः प्राप्स्यति।"

भिक्षुलालः ततः चलितुम् आरब्धवान्। सागरस्य तीरे कश्चित् नाविकः उपविष्टः आसीत्।

"अयि भोः ! एकस्य नारिकेलस्य किं मूल्यम् ?" इति भिक्षुलालः पृष्टवान्।

नाविकः उक्तवान् – "केवलं पञ्चाशत् पणांशाः एव तात!"। तदा भिक्षुलालः वदति – "अतीव दूरात् पद्भ्याम् आगतः अस्मि, तथापि भवान् पञ्चाशत् पणांशाः इति वदति, अहं भवते पञ्चविंशति-पणांशान् ददामि।"

भिक्षुलालः नत्वा नारिकेलं स्वीकर्तुम् उद्युक्तः आसीत्, तदा नाविकः वदति "नारिकेलम् अधः स्थापयतु" इति। पुनः सः भिक्षुलालं दृष्ट्वा उक्तवान्, "अल्पमूल्येन इच्छति वा ? तर्हि नारिकेलस्य उद्यानं गच्छतु।"

भिक्षुलालः नारिकेलस्य उद्यानं प्राप्नोति, एवं च उद्यान-पालकं नारिकेलस्य मूल्यं पृच्छति।

उद्यानपालकः वदति – "एकस्य पञ्चविंशतिः पणांशाः।"

"किं पञ्चविंशतिः पणांशाः ? निरन्तरं चलनेन मम पादरक्षा क्षुण्णा जाता, अहम् अपि श्रान्तः जातः । पुनश्च धनम् अपि दातव्यं भविष्यति ? नारिकेलं निःशुल्कम् एव ददातु भोः !" इति भिक्षुलालः वदति ।

तदा उद्यान-पालकः वदति – "एषः नारिकेल-वृक्षः, अत्र सन्ति नारिकेलफलानि, यावत् इच्छति तावत् स्वीकरोतु ।"

भिक्षुलालः आनन्देन उत्फुल्लितः, सः झटिति वृक्षम् आरूढवान् ।

सः बृहत् नारिकेलं त्रोटयितुं हस्तद्वयम् अपि अग्रे प्रसारयति । अहो ! पादः स्खलितः । भिक्षुलालः अकस्मात् नारिकेलं गृहीतवान् । तस्य पादद्वयम् आकाशे लम्बमानं जातम् ।

सः सहायतायै क्रन्दनं करोति अधः स्थितम् उद्यान-पालकं च प्रार्थयति-"भोः ! भोः ! सहायतां करोतु" इति । उद्यान-पालकः वदति – तत् मम कार्यं नास्ति तात ! एतत् भवतः नारिकेलस्य च मध्ये विद्यमानः विषयः अस्ति । धनं नास्ति, क्रयणं नास्ति, विक्रयणं नास्ति एवं च सहायता अपि नास्ति । सर्वं निःशुल्कम् एव ।

तस्मिन् एव काले कश्चन उष्ट्रारोही तेन मार्गेण गच्छन् आसीत् । भिक्षुलालः उच्चैः तम् आहूतवान्, "अयि भोः उष्ट्रारोहिन् ! कृपया मम पादं वृक्षेण सह संयोजयतु ।"

उष्ट्रारोही उष्ट्रस्य उपरि स्थित्वा भिक्षुलालस्य पादं गृहीतवान् । तस्मिन् एव समये उष्ट्रः हरितं पर्णं पश्यति । पर्णं खादितुं सः स्वस्थानात् किञ्चित् विचलितः भवति ।

तदा एव सः उष्ट्रारोही उष्ट्रस्य पृष्ठात् स्खलितः । स्वस्य रक्षणाय सः भिक्षुलालस्य पादं दृढं गृहीतवान् । इदानीं जनद्वयं किं कर्तुं शक्नुयात् ! तावता कश्चन अश्वारोही तत्र आगतः ।

तं दृष्ट्वा भिक्षुलालः प्रार्थितवान्, "अयि भोः ! मम पादं वृक्षेण सह संयोजयतु ।"

"हम्म् ।" अश्वारोही अश्वस्य पृष्ठे स्थितवान् । हरितं घासं दृष्ट्वा अश्वः अपि किञ्चित् अग्रे गतः ।

एकः, द्वौ, त्रयः ! त्रयः अपि इदानीं वृक्षे लम्बमानाः सन्ति ।

स्वेद-युक्तः अश्वारोही भिक्षुलालं वदति – "भोः तात ! कृपया नारिकेलं दृढं गृह्णातु, अहं भवते शतं रूप्यकाणि दास्यामि ।"

तदा एव उष्ट्रारोही अपि वदति – "अहं भवते द्विशतं रूप्यकाणि दास्यामि ।"

"आहत्य त्रिशतं रूप्यकाणि! एतावत् धनम् !" इति चिन्तनेन भिक्षुलालस्य शिरोभ्रमणं जातम्, एवं च सः प्रसन्नतया हस्तद्वयम् अपि प्रसारयति नारिकेलं च त्यजति ।

तदा त्रयः अपि भूमौ पतन्ति, "धडाम्" इति ध्वनिः आगतः ।

भिक्षुलालः स्वस्य रक्षणं कुर्वन् एव आसीत्, तावता उपरितः एकं बृहत् नारिकेलं तस्य शिरसि पतितम् । सर्वं निःशुल्कम् एव ।

-

-

ममता पण्ड्या

अनुवादः – गानमूर्तिः खगेन्द्र-दहालः च

स्रोतः – रिमझिम, कक्षा -४, रा.शै.अ.प्र.प.

■ वार्तालापाय -

प्रश्नः१. कथायां भिक्षुलालः कृपणः अस्ति इति कथितम् । किं सः कृपणः आसीत् ? यदि आम्, तर्हि कथम् ?

प्रश्नः२. किं भवन्तः/भवत्यः भिक्षुलालस्य सदृशं कमपि जनं जानन्ति ? यदि जानन्ति तर्हि तेषां विषये वदन्तु ।

प्रश्नः ३. अधः प्रदत्तानां वस्तूनां क्रयण-समये भवन्तः/भवत्यः केषु विषयेषु अवधानं कुर्वन्ति?

किमर्थं च कुर्वन्ति ?

(क) औषधम् (ख) द्विदलम् (ग) गोधूमः (घ) शाकम्

■ पठित्वा वदन्तु -

कथायाः आधारेण सत्यं चेत् आम् (✓) असत्यं चेत् न (×) इति चिह्नं योजयन्तु –

१. भिक्षुलालः नारिकेलं खादितुम् इच्छति स्म ।

२. भिक्षुलालः अधिकः कृपणः आसीत् ।

३. महाहट्टे नारिकेलस्य मूल्यं रूप्यकत्रयम् आसीत् ।

४. उद्यान-पालकः भिक्षुलालस्य सहायतां कृतवान् ।

५. वृक्षे नारिकेलं गृहीत्वा त्रयः जनाः लम्बमानाः आसन् ।

शिक्षक-निर्देशः – सहभागिभिः सह कृपणतायाः विषये एवं च विचारपूर्वकं धन-व्ययस्य च विषये चर्चां कुर्वन्तु । कदाचित् आपणेषु वस्तूनां विक्रयणम् अल्प-मूल्येन भवति तत्र वस्तूनां मूल्ये अपकर्षः भवति । किम् अपकर्षेण सह प्राप्तानि अल्प-मूल्यानि वस्तूनि उपयोगाय योग्यानि भवन्ति ? एतस्मिन् विषये स्वीयम् अनुभवं कथयितुं सहभागिनं प्रेरयन्तु ।

■ पठित्वा वदन्तु लिखन्तु च -

प्रश्नः१. नारिकेलं यावता उद्यानात् विपणि-पर्यन्तं प्राप्नोति तावता तस्य मूल्यं वर्धितं भवति। एवं किमर्थं भवति ?

_____

_____

_____

प्रश्नः२. कस्यचित् वस्तुनः क्रयणं विक्रयणं वा यदा कुर्वन्ति तदा भवन्तः/भवत्यः कां समस्याम् अनुभवन्ति ?

_____

_____

_____

प्रश्नः३. भवतां/भवतीनां समीपे विद्यमानायां विपणौ भवन्तः/भवत्यः कानि वस्तूनि क्रेतुं शक्नुवन्ति, कानि वस्तूनि च क्रेतुं न शक्नुवन्ति ? कारण-सहितं लिखन्तु –

कानि वस्तूनि क्रेतुं शक्नुवन्ति	कानि वस्तूनि क्रेतुं न शक्नुवन्ति	कारणम्

प्रश्नः४. भिक्षुलालः आनन्देन उत्फुल्लितः आसीत् । भवतां/भवतीनां जीवने आनन्दस्य क्षणाः के भवन्ति ? वदन्तु लिखन्तु च –

_____

_____

_____

प्रश्नः ५. स्वस्य चिन्तनस्य आधारेण वाक्यानि पूरयन्तु –

(क) तस्मिन् एव काले _____ उष्ट्रारोही तेन मार्गेण गच्छन् आसीत् ।

(ख) भिक्षुलालस्य पादद्वयम् आकाशे _____ जातम् ।

(ग) तस्मिन् एव समये उष्ट्रः _____ पर्णं दृष्टवान् ।

(घ) तदा _____ अपि भूमौ पतितवन्तः ।

प्रश्नः ६. एतस्यां कथायां सङ्ख्यानां शब्द-रूपेण प्रयोगः कुत्र कुत्र कृतः ? ताः सङ्ख्याः अङ्क-रूपेण लिखन्तु –

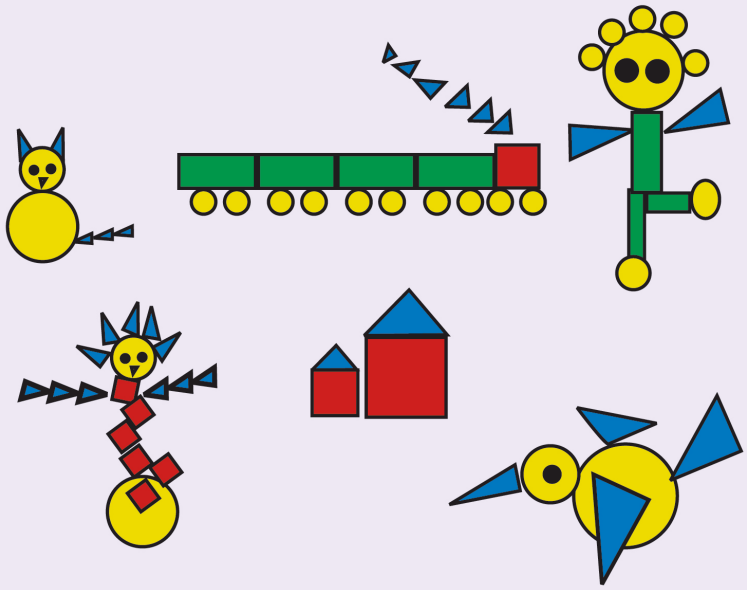
यथा —

एकं नारिकेलम्	=	१ नारिकेलम्
पञ्चाशत् पणांशाः	=	५० पणांशाः
_____	=	_____
_____	=	_____
_____	=	_____

शिक्षक-निर्देशः— सहभागिभिः सह महार्घतायाः विषये चर्चां कुर्वन्तु । गत-समये कानि कानि वस्तूनि महार्घाणि जातानि ? तादृशानि कानि वस्तूनि सन्ति यानि महार्घाणि भविष्यन्ति चेत् अपि भवतां कापि हानिः न भविष्यति? एम्.आर्.पी, रिटेल्. होलसेल्, इत्यादीनां विषये अपि चर्चां कुर्वन्तु ।

■ राधिकया निर्मितानि चित्राणि -

राधिका चित्राणि निर्माति। तस्याः चित्राणि विद्यालयस्य भित्तौ लेपितानि सन्ति। सा त्रिकोणं( ), वर्गम् ( ), आयतं ( ) वृत्तं ( ) च उपयुज्य विविधानि चित्राणि रचयति।

राधिकायाः सखी भावना गणयित्वा ज्ञातुम् इच्छति यत् राधिका कति त्रिकोणान्, कति वर्गान्, कति आयतानि, कति वृत्तानि च उपयुज्य एतानि चित्राणि निर्मितवती इति। भवन्तः/भवत्यः अपि तस्याः सहायतां कुर्वन्तु।

आहत्य त्रिकोणाः ( )

आहत्य वर्गाः ( )

आहत्य आयतानि ( )

आहत्य वृत्तानि ( )

शिक्षक-निर्देशः — वयं प्रतिदिनं विभिन्नासु आकृतिषु विभिन्नानि वस्तूनि पश्यामः। तैः वस्तुभिः आकृतीनाम् अवगमनार्थं सहभागिनां सहायतां करोतु।

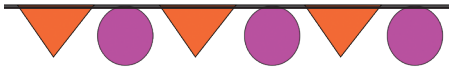
■ भवन्तः/भवत्यः अपि त्रिकोणस्य, वर्गस्य, आयतस्य, वृत्तस्य उपयोगेन चित्राणां निर्माणं कुर्वन्तु ।

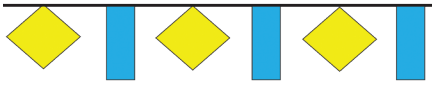
■ भवतां/भवतीनां परिवेशे विद्यमानानि वस्तूनि पश्यन्तु लिखन्तु च ।

वृत्तम्		द्विचक्रिकायाः चक्रम्			
आयतम्		द्वारम्			
त्रिकोणः		सम्पावः			
वर्गः		करवस्त्रम्			

■ प्रारूपम् अनुक्रमः च -

विचित्रा मेलायां विभिन्नप्रकारैः विन्यासैः निर्मितानां ध्वजानां तोरणानि दृष्टवती । विचित्रा स्वस्य कृते केषाञ्चन ध्वजानां निर्माणं कुर्वती अस्ति । किं भवन्तः/भवत्यः ध्वजनिर्माणे विचित्रायाः साहाय्यं कर्तुं शक्नुवन्ति ?

विचित्रा कौमुद्यां कतिचन वस्त्रकटान् क्रीतवती । एतेषां वस्त्रकटानां कोणेषु भवन्तः/भवत्यः काः काः आकृतीः पश्यन्ति ? तासां चित्राणि रचयन्तु –

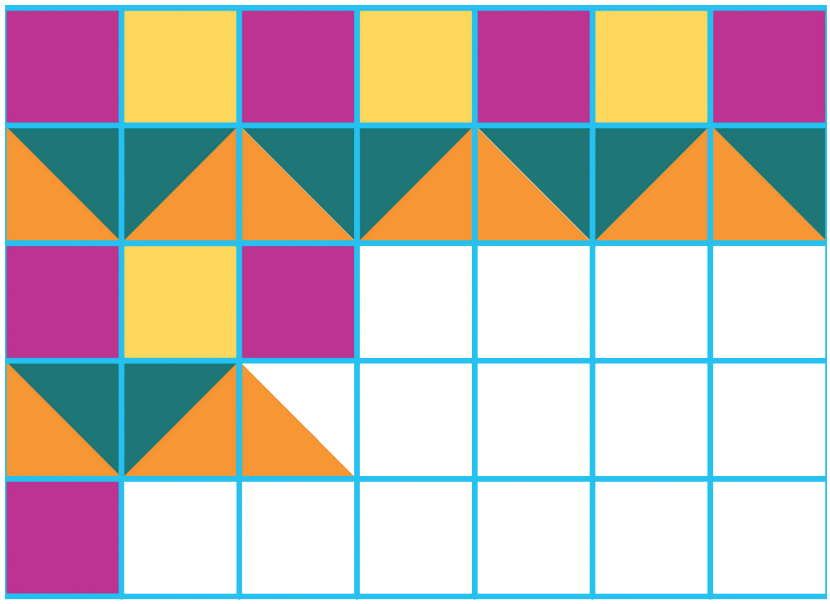
ऋजु-रेखया निर्मीयमाणाः आकृतयः -

गोलाकृतयः –

कस्मिंश्चित् अनुक्रमे किमर्थं केषाञ्चन प्रारूपाणाम् अनुवर्तनं पुनः पुनः भवति ? विचित्रा ध्वजानां निर्माणं कृत्वा उपवेष्टुम् आसनस्य निर्माणम् आरब्धवती । किं भवन्तः/भवत्यः आसनस्य निर्माणे विचित्रायाः सहायतां कर्तुं शक्नुवन्ति ?

■ कति कोणाः सन्ति ?

३	६	९	.....

■ रिक्तस्थाने काः सङ्ख्याः भविष्यन्ति ?

२	४	६	८			
३	६	९	१२			
३	७	११	१५			
१०	२०	३०	४०			

शिक्षक-निर्देशः— सहभागिभिः सह चर्चां कुर्वन्तु यत् आकृतीनां निर्माणं ऋजुरेखया, गोलाकारेण अथवा उभयोः मिश्रणेन भवति इति । अनुक्रमे कासाञ्चन आकृतीनां पुनरावृत्तिः भवति ।

■ मिलित्वा पठामः -

जलवाहिनी

[एतद् गीतं भोजपुरीभाषायाः लोकगीतस्य अनुवादः अस्ति। एतस्मिन् लोकगीते जलम् आनयन्त्याः महिलायाः वर्णनम् अस्ति । सा कूपात् जलम् उद्धृत्य घटे पूरयित्वा आनयति । जलस्य आनयन-समये तस्याः मनसि उत्पन्नानां भावानां वर्णनम् अत्र अस्ति]

भरिष्याम्याहरिष्यामि च सलिलकुम्भं कियत्कालम्। भरिष्या ...

शनैर्यदि यामि चिररात्राय विलपिष्यति गृहे बालः ।
द्रुतं यदि यामि वसनं मे भवेदार्द्रं सलिलवेगैः ॥ भरिष्या....

इमान् नूपुररवान् रुनझुन-मयान् आकर्ण्य नागरिकाः ।
सुखं शय्यामधिशयाना झटिति ते जागरिष्यन्ति ॥ भरिष्या.....

तनुः कूपो महलम्ब-स्तले तस्यास्ति पानीयम् ।
कृषन्त्या मे घटं रज्ज्वा करेऽप्यास्ते महास्फोटः ॥ भरिष्या....

स्रोतः – एन.सी.ई.आर.टी, रुचिरा - अष्टमी-कक्षा (८), सप्तमः पाठः (७)

विशेष-पदानाम् अर्थान् जानीमः

१. भरिष्यामि – पूरयिष्यामि, २. आहरिष्यामि – आनयामि, ३. कुम्भम् – घटम्, ४. सलिलम् – जलम् , ५. वसनम् - वस्त्रम्, ६. शनैः - मन्दम्, ७. द्रुतम् - शीघ्रम्, ८. यामि - गच्छामि, ९. विलपिष्यति – रोदनं करिष्यति, १०. नूपुरवान् – नूपुरस्य ध्वनिम्, ११. आकर्ण्य - श्रुत्वा, १२. तनुः - अल्पम् ।

मम शब्दाः

शिक्षक-निर्देशः— मनोरञ्जनम् इति विषये वार्तालापं कुर्वन्तु । सहभागिनं पृष्ट्वा एतेन सम्बद्धानि कानिचन पदानि लिखन्तु । सहभागिभिः सह मिलित्वा गीतम्, भजनम्, लोकगीतं च गायन्तु ।

■ वार्तालापाय -

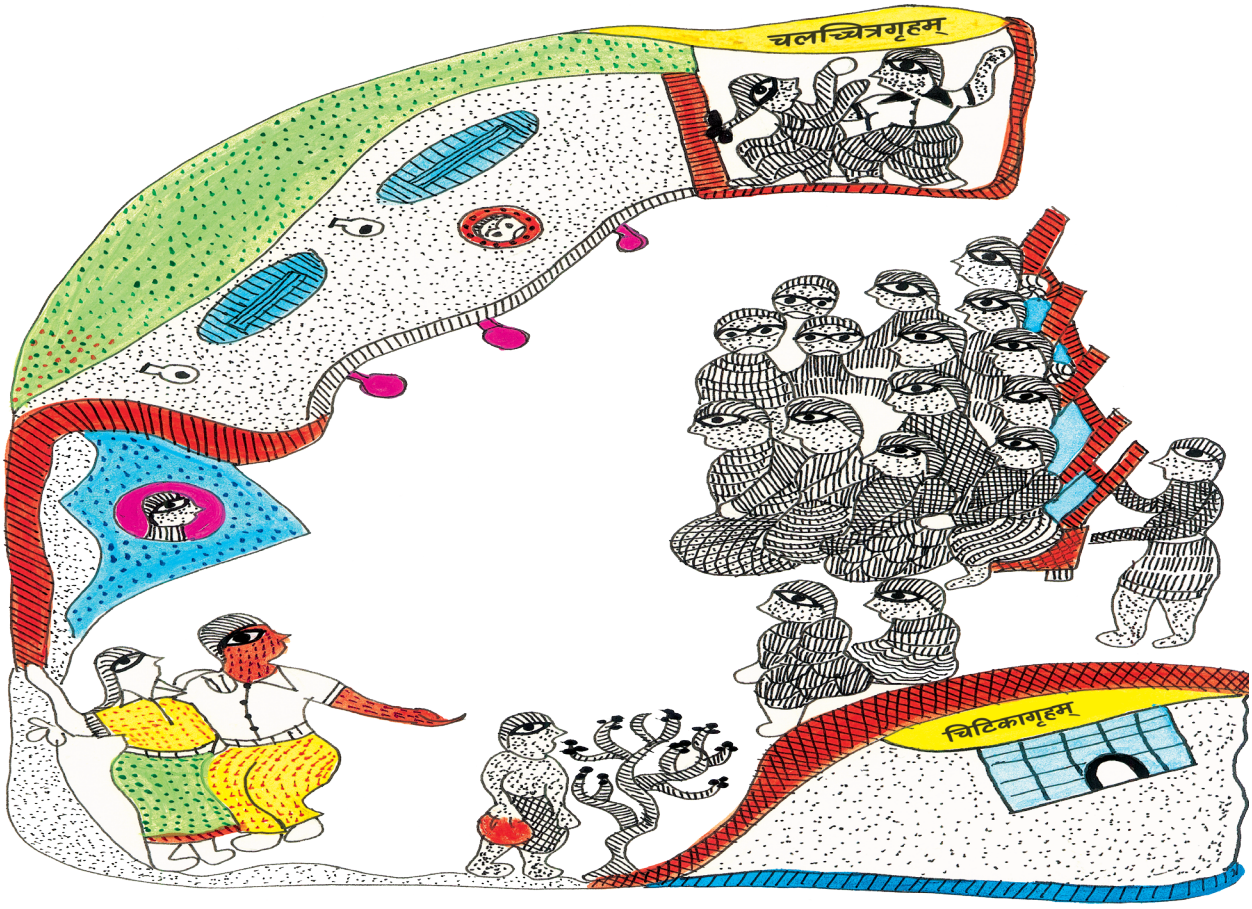
१. भवतां/भवतीनां प्रदेशे जनाः लोकगीतानि कदा गायन्ति ?

२. किं भवन्तः/भवत्यः किमपि लोकगीतं जानन्ति? जानन्ति चेत् गायन्तु।

■ मिलित्वा पठन्तु वार्तालापं च कुर्वन्तु -

मायावी नेयदीपः

सम्पूर्ण-संसारे चलच्चित्रं व्याप्तम् अस्ति। चलच्चित्रस्य स्वस्य पृथक् एव संसारः वर्तते। होरा-त्रयस्य दृश्ये सहस्रशः जनाः ऐक्य-भावेन भवन्ति। जातित्वं, द्ररिद्रत्वं, धनिकत्वं च इत्यादि-भेदभावं विना सर्वे मिलित्वा हसन्ति, रुदन्ति, प्रसन्नाः

भवन्ति, आनन्दम् अनुभवन्ति विचारयन्ति च। भारत-सदृशे विशाले देशे देशस्य समाजस्य च एकता-निमित्तं चलच्चित्र-गृहस्य महती भूमिका अस्ति। हिन्दी-भाषायाः चलच्चित्राणि न केवलं हिन्दी-भाषा-क्षेत्रे प्रोत्साहनं प्राप्नुवन्ति अपितु दक्षिण-भारते अपि अत्यन्तं प्रोत्साहनं प्राप्नुवन्ति। हिन्दी-चलच्चित्रेषु दक्षिण-भारतस्य भाषाणां चलच्चित्राणां सङ्गीतं, रागाः अपि प्रसिद्धाः जायमानाः सन्ति। चलच्चित्रं 'सिनेमा' इत्यपि कथ्यते। चलच्चित्रं 'मायावी नेयदीपः' इत्यपि कथ्यते। अग्रिम-शत-वर्षेषु अस्य दीपस्य ज्वाला इतोऽपि वर्धिता भवतु इति कामनां कुर्मः।

— प्रेम-रञ्जन-अनिमेषः

टिप्पणी